

بسمه تعالی

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران

معاونت پژوهش

شیوه نامه تدوین و نگارش پایان نامه و تحقیقات درسی

مؤسسه آموزش عالی حوزوی ریحانه النبی (سلام الله علیها)

واحد پژوهش

مقدمه

هدف از تدوین پایان نامه ، سنجش مهارت طلبه در به کارگیری منابع اصلی و استفاده مطلوب از آنها، عمق بخشی به دانایی و توانایی، تقویت روحیه تتبع، جمع بندی اقوال، تحلیل و نقد علمی است. بدین منظور و برای ایجاد هماهنگی میان پایان نامه طلاب حوزه های علمیه خواهران، معاونت پژوهشی با اتکاء به اصول علمی روش تحقیق و ملاحظه روش های پژوهش و نگارش در مراکز آموزشی مختلف، شیوه نامه حاضر را جهت نگارش و تنظیم پایان نامه سطح سه ارائه نموده است . اگر چه نمی توان تمام نکات مربوط به ارائه روشمند یک اثر علمی را در این راهنما ذکر نمود، لکن به منظور آشنایی طلاب با اصول اولیه و حفظ وحدت رویه در نحوه تهیه و آماده سازی پایان نامه ، تلاش شده است نکات کلیدی در این مجموعه ذکر شود . ناگفته نماند که بین اساتید روش تحقیق و صاحب نظران در نحوه تنظیم یک پژوهش اتفاق نظر جامعی وجود ندارد. همچنین مراکز مختلف آموزشی و پژوهشی از مقررات و ضوابط واحدی برای تدوین پایان نامه پیروی نمی کنند. در عین حال برای یکدست شدن روند کار در یک مجموعه، لازم است از بین رایج ترین روش ها ، شیوه ای را برگزید و دانش پژوهان را به رعایت آن ملزم نمود . از این رو طلاب مدارس علمیه خواهران موظفند قبل از اقدام به تنظیم پایان نامه ، ضمن آگاهی از مفاد آیین نامه ذیربط ، این شیوه نامه را به دقت مطالعه و

مطابق با آن، زیر نظر اساتید راهنما و مشاور، تحقیق خود را تدوین نمایند.

- تدوین تحقیق

به طور کلی ساختار هر تحقیقی از دو جزء تشکیل شده است:

۱- طرح کلی

(جلد تحقیق، صفحات مقدماتی، چکیده، فهرست مطالب، فهرست منابع و ...) که در انتهای شیوه نامه به طور مفصل توضیح داده می شود.

۲- متن اصلی تحقیق

(مقدمه، کلیات، بخش ها و فصول، نتیجه گیری)

- مراحل تدوین تحقیق

مرحله اول: انتخاب موضوع

معمولاً پژوهش در یک زمینه هنگامی آغاز می شود که مسأله یا مشکلی پیش آید و شک و تردیدی در مورد امری حاصل گردد و یا مانع و سدی در برابر حقیقتی به نظر رسد. مسأله و موضوع تحقیق عبارت است از شرایطی که وجود دارد و در ذهن پژوهشگر ایجاد سؤال می کند و پژوهشگر را بر می انگیزاند که در آن کند و کاو کند. مسأله، مشکل

احساس شده ای است که محقق به حل آن علاقه مند است و می خواهد راه حل آن را بیابد ؛ هنگامی که محقق چنین احساس کند می توان گفت او موضوع تحقیق خویش را انتخاب کرده است ؛ بنابراین موضوعی که انتخاب می شود یا صرفاً جمع آوری اطلاعات است و یا حالت پژوهشی یعنی نقد و بررسی و کاربردی است و در پاسخ به یک نیاز فردی و یا اجتماعی می باشد.

مثال: من و همسرم دروغ نمی گوییم ؛ اما فرزندان بسیار دروغ می گویند و حالا دنبال یک راه حل می باشیم.

منابع انتخاب موضوع:

۱ - حافظه شخصی : مثلاً سؤالی در ذهن به به وجود می آید مانند مانند : خداوند در حدیث قدسی می فرمایند : (همه عالم را به خاطر انسان آفریدم و انسان را برای خودم). آیا خداوند نیاز به انسان دارد؟

۲ - کنجکاوی: در قرآن وارد شده است که حیوانات و حتی انسان هم محشور می شوند . سؤال : دلیل محشور شدن انسان ها مشخص است که باید جوابگوی کارهایی که انجام داده اند باشند ، اما حیوانات چرا محشور می شوند ؟

۳ - نیاز جامعه: چرا سن ازدواج بالا رفته است؟

۴ - پایان نامه ها و مقالات : مثلا نویسنده یک زاویه از موضوع
را مطرح نکرده و ما می توانیم آن را دنبال کنیم

۵ - مراجعه به مراکز پژوهشی مانند مرکز پژوهش صدا و سیما و
مرکز پژوهش ستاد اقامه نماز و...

۶ - مراجعه به مراکز و مؤسسات انتشاراتی : این مراکز فهرست
کتاب های خود را دارند.

۷ - کتاب شناسی کتاب ها

۸ - مراجعه به مجلات ، روزنامه ها و نشریه ها، مانند:مجله نمایه
یا آیین پژوهش.

۹ - فهرست کتاب ها : کتاب هایی به نام نمایه که موضوع ارائه
می دهند.

۱۰ کتاب شناسی مؤسسات علمی: مؤسساتی مانند سازمان علمی
و فرهنگی یونسکو ، انجمن بین المللی کتابداران ، کتابخانه
ملی ایران - کتاب شناسی کتابخانه ملی هر ۶ ماه یک بار و
یا هر فصل منتشر می شود.

۱۱ رجوع به اهل فن و متخصصان موضوع.

۱۲ منابع شنیداری و تصویری: آنچه که در سخنرانی ها ، اجلاس ها ، سمینارها و... مطرح می شود و آنچه که به صورت نوار یا فیلم وجود دارد.

۱۳ مشاهده حضوری و مصاحبه .

-ویژگی های موضوع:

۱- نو و به روز باشد؛ مانند موضوع توکل که قدیمی است و برای به روز شدن می توان گفت: اثرات ارتباط با خدا در کاهش اضطراب.

۲- محدود بلشد: اگر حیطه موضوع برگزیده شده ، وسعت زیادی داشته باشد طبیعی است که مطالب جمع آوری شده زیاد خواهد بود . محقق می تواند از زوایای متفاوتی که یک موضوع دارد تنها یک بعد را انتخاب کرده و به بررسی آن بپردازد.

۳- مبهم نباشد: مثلاً به جای عنوان (شهداء قیامت)، گواهان روز قیامت باشد.

۴- مطابق با توانایی های محقق باشد هم از نظر جسمی وهم علمی و مادی.

۵- علاقه مند و مشتاق به موضوع باشد.

۶- وجود منبع : بدیهی است که تحقیق و نوآوری پس از گردآوری مطالب است و اطلاعات نیز از منابع حاصل می شود؛ چراکه در تعریف تحقیق وارد شده: (تجزیه و تحلیل مشاهدات کنترل شده محقق و یا داده های علمی او)، این مشاهدات و داده ها باید از سوی محقق در ابتدا جمع آوری شده و پس از آنکه از حد مطالعه و یا جمع آوری صرف اطلاعات فراتر رفت ، تجزیه و تحلیل شوند . آنچه در گام اول محقق را همراهی می کند ، منابع تحقیق است و ذهن فعال و منظم در گام بعدی او را یاری می رساند .

۷- امکان پذیر بودن تحقیق : مثلا موضوعاتی که هنوز کشف نشده اند و یا منبع ندارند، مانند (ازدواج جن و انس) و (ملائکه ای که فقط برای پرستش خدا آفیده شده اند خلقتشان چگونه است؟

۸- اهمیت و اولویت : باید توجه داشت که اولویت با توجه به نیازهای جامعه و فرد می باشد .

۹- کار آمدی : کار آمدی صرفا استعمال در سطح جامعه نیست . منظور آن است که پژوهش در راستایی انجام شود که بتواند موضوعات و معضلات موجود در جامعه یا حیطه علم را بررسی نماید .

۱۰- موضوع دغدغه ذهنی محقق باشد : موضوع نباید در حیطه مسائلی قرار گیرد که پژوهشگر پیرامون آن بی تفاوت باشد اگر پژوهشگر در

موضوعی دغدغه داشته باشد تمام تلاش خود را بکار می گیرد و آرامش روحی نخواهد داشت مگر زمانی که به نتیجه دست می یابد .

مرحله دوم: انتخاب عنوان برای تحقیق

تعیین عنوان پایان نامه از جمله امور مهم در تدوین است . باید توجه داشت که عنوان با موضوع تفاوت دارد . موضوع امری کلی است . گاهی از درون یک موضوع ، چندین عنوان طراحی شده و آن موضوع را تبیین می نماید . به عنوان مثال: موضوع مهدویت را می توان از جنبه های مختلف جامعه شناختی ، اندیشه شناختی ، کارکردها ، پیامدها ، مباحث مربوط به انتظار ، زمینه سازی ، دوران ظهور و... بررسی نمود . یا در موضوع « حقوق زن » از جنبه های خانوادگی ، اجتماعی و .. می توان عناوین متفاوتی را طرح نمود .

عنوان شبیه یک آدرس است که خواننده را به اثر شما راهنمایی می کند . عنوان باید جدید و غیر تکراری و واضح و متمایز باشد . استفاده از الفاظی که مشترک لفظی هستند یا به دلایلی ابهام دارند در عنوان جایز نیست . مثلاً در عنوان حدود اقلیت های مذهبی از نگاه شیخ طوسی باید توجه کرد که آیا حدود دیات مراد است یا محدوده قلمرو مجاز برای فعالیت های یک اقلیت مذهبی در یک کشور را اراده کرده است . . حدود هم معنای فقهی - حقوقی و هم معنای جغرافیایی دارد در حالی که محقق قلمرو فعالیت های مذهبی در یک کشور را اراده کرده است . برای واضح شدن یک عنوان ناچاریم الفاظ دیگری به آن بیفزاییم . بنابراین نمی توان گفت کوتاه بودن

عنوان در کاره ای پژوهشی یک مزیت است . برخی عناوین انتخاب درستی نیستند . عنوانی مانند " مهدویت آفتاب پشت ابر " دلالت می کند بر اینکه محقق معنای مهدویت را نفهمیده است . عناوینی مانند " شک در قرآن " و " خطا در قرآن " که بر یک مفهوم منفی و نامطلوب دلالت می کند عنوان مناسبی نیستند زیرا مشکل روان شناختی و اخلاقی دارند . از طرفی نیز خوانندگان در سطح یکسانی نیستند و همه آنها از روی قرائن نمی توانند بفهمند که این یک تفسیر موضوعی است نه اینکه در مساله اصالت و تاریخ قرآن شک و وقوع خطا جای داشته باشد .

یکی از ویژگی های مهم عنوان این است که به مساله اشاره داشته باشد . اگر عنوان یک لفظ مطلق و عام مانند وحی علم و انسان شناسی باشد مشیر به مساله نخواهد بود . محقق ابتدا باید بداند که در صدد حل چه چیزی می باشد و گم شده او چیست و سپس آن را در یک عبارت اعلام کند . عنوان باید به گونه ای باشد که شنونده بفهمد شما در مقاله تان می خواهید به چه چیز پاسخ دهید . اگر می خواهید عنوان مناسبی انتخاب کنید بهترین راه این است که آن سوال مهم را در انتهای مساله آورید به دقت ملاحظه کنید .

چند مثال برای عنوان غلط : کار از نظر آیات و روایات . عوامل افزایش طلاق در دهه های اخیر .

چند مثال برای عنوان درست : نقش سوال در تربیت اخلاقی کودکان . جلوه های رحمت حضرت ولی عصر (ع) نسبت به شیعیان . معیار تکفیر از نظر قرآن . آثار اخروی تقوا از نظر قرآن و روایات . عوامل روانی افزایش طلاق در دهه اخیر در شهرستان ...

مرحله سوم: نگارش طرح تفصیلی

۱ - مقدمه (طرح تحقیق)

تحقیق به عنوان اثری علمی باید قابلیت مراجعه صاحبان نظر و استخراج مقالات علمی - پژوهشی را داشته باشد . آنچه زیر بنا و ساختار پایان نامه را با شالوده ای محکم پایه ریزی می کند، طرح تفصیلی اثر به عنوان نقشه راه است . طرح تفصیلی باید نشان دهد که محقق به چه چیز و چگونه می خواهد برسد . محقق می بایست در ابتدای راه، هدف خود را به خوبی بشناسد تا برای رسیدن به آن هدف ، به روش و نقشه راهی محکم بیندیشد و طبق این نقشه نظام مند ، راه وصول به هدف را سهل و ممکن بیابد. طرح تحقیق در واقع نقشه و راهنمای تحقیق است. زیرا سایر بخش ها و فصول تحقیق بر اساس آن شکل می گیرند. هر اندازه که طرح تحقیق به درستی و بر اساس اصول علمی تبیین و ترسیم شود ، ساختار تحقیق از انسجام و نظم منطقی بیشتری برخوردار می شود . ضمن آن که بر اتقان علمی تحقیق افزوده می شود و نشانه تسلط محقق بر موضوع تحقیق است . طرح تحقیق که به آن طرح تفصیلی نیز گفته می شود شامل :

۱-۱- واژگان کلیدی

در این قسمت ، محقق تعریف کوتاهی از واژه های کلیدی که در پایان چکیده آورده است، بیان می کند

۲-۱- بیان مسأله

در شراسایی و بیان مسأله تحقیق، پژوهشگر سعی دارد شواهد دال بر وجود مسئله را بیان کند. یعنی زمینه ای را تصویر کند که در آن مسأله مورد نظر رخ داده است. در این مرحله ویژگی های مسأله، گستردگی، ابعاد، حدود مسأله و معرفی دقیق آن و بیان جنبه های مورد توجه در تحقیق حاضر نیز مطرح می شود. محقق بایستی مسأله خود را توضیح داده و حد و مرز آن را بیان کند. شما در قسمت بیان مسئله باید حداقل ۴ مورد را بگنجانید: الف) تعریف عنوان؛ ب) (طرح مسئله؛ ج) (تحدید مسئله از طریق تبارشناسی؛ د) (تحدید مسئله از طریق تحدید زمانی، مکانی، هدفی، روشی، منبعی و لایه های بحث. اگر در طرح نامه، فضای کمی برای این موارد در نظر گرفته شده است، ناچار هستید به صورت فشرده به هر سه مورد بالا اشاره کنید، اما روی طرح مسئله به خاطر اهمیتی که دارد، تکیه بیشتری داشته باشید. اکنون به توضیحاتی در باره این چهار مورد توجه کنید.

الف) تعریف عنوان

لازم است که محقق در همان بندهای اول پژوهش خود، بعد تعریف عنوان یعنی تعریف متغیرها و رابطه آنها به تبارشناسی بپردازد و سپس انواع تحدید و تعیین دامنه را به روشنی بیان کند. به این چند عمل، تعریف یا تبیین موضوع می توان گفت. در اینجا به جای موضوع، گاهی عنوان گفته

می‌شود. برای تعریف عنوان، در حد چند سطر روشن کند که منظور او از این عنوان چیست. برای تعریف عنوان، یک لغتنامه درست نکنید! فهرست کردن معانی چند لفظ را نمی‌توان تعریف موضوع نامید. با چند جمله کامل توضیح دهید که از عنوانی که در بالای نوشته خود آوردید، مراد شما چیست و شما انتظار دارید خواننده از آن الفاظ به کار رفته در عنوان شما چه معنایی را باید اخذ کند. شما با این کار فضای بحث را روشن می‌سازید و خواننده از همان ابتدا، به اجمال، می‌فهمد که کار شما چیست. کار شما در این چند سطر، شفاف‌سازی، اطلاق زدایی و زمینه‌سازی است. می‌توانید به دور از اختلافات موجود در تعریف مفاهیم، به آنچه که مد نظر شماست، اشاره کنید. اکنون آیا می‌توانید موضوع «علم و دین» را تعریف کنید؟

(ب) طرح مسئله

بهترین راه طرح مسئله این است که اگر می‌خواهید مسئله خود را مثلاً در ۱۰ سطر، طرح کنید. در جملات اولیه که «بدنه مسئله^۱» نامیده می‌شود، چند جمله خبری بیاورید که به وسیله آن به صورت یک گزینش ماهرانه اطلاعات و آگاهی لازم را به خواننده بدهید و سپس، به صورت طبیعی و منطقی از دل آن اطلاعات، سؤال نهفته خود را که بسیار شبیه عنوان مقاله شماست، ابراز کنید. البته، این مقدمه‌چینی باید به نحوی دقیق باشد که خود خواننده نیز اگر آن اطلاعات داده شده را کنار هم بگذارد به یک پرسش منتهی شود. ما در طول روز بارها طرح مسئله می‌کنیم؛ مثلاً در نزد پزشک برای شرح بیماری و علائم آن؛ در نزد مکانیک برای فرایند خرابی یک

---

¹ - body of problem

وسيله نقلیه؛ برای گم شدن چیزی که اصلا انتظار نمی رفت. باید دقت کنیم
 که در لا به لای طرح مسئله، پاسخ و راه حل آن را ننگانیم . شکل زیر
 ساختار طرح دقیق مسئله را نشان می دهد:

.....

+

.....

+

.....

+

.....

+

.....

+

.....

؟ =

یک مثال برای طرح مسئله:

عنوان پایان نامه: رابطه تقیه مستمر با تضعیف ایمان

تقیه که به معنای مخفی نگه داشتن عقاید است، شخص متدین را گاهی در شرایطی قرار می‌دهد که وی ناچار است به مدت‌های طولانی و در محافل گو ناگون عقاید خود را ابزار نکند و بر اساس مقتضیات آن عملکردهای محسوسی نداشته باشد. از سوی دیگر، ایمان علاوه بر قلب باید به زبان نیز جاری شود و در ارکان و اعضا نیز به مقتضای آن عمل شود. با توجه به اینکه که بین ظاهر و باطن ارتباط زیادی وجود دارد و اعمال ظاهری انسان ممکن است در دل او نیز نهادینه شود، این سؤال پیش می‌آید که آیا تقیه مستمر ممکن است به ضعف و سردی ایمان نهفته و عمل نشده در دل شخص بینجامد؟ به عبارت دیگر، آیا بین تدویم تقیه و ضعف ایمان رابطه‌ای برقرار است؟

ج) تبارشناسی

محقق باید بداند که موضوع او ذاتاً به چه علمی تعلق دارد و علاوه بر آن، در چه علوم و شاخه‌هایی از آنها و از چه حیث و و زوایایی «قابلیت» بحث دارد؛ یعنی اگر در باره موضوع مقاله، محققان سایر رشته‌ها بخواهند تحقیق کنند نوع نگاه آنها چگونه خواهد بود؛ مثلاً موضوع «کار» در علوم مختلف از چه زاویه‌ای مورد بحث قرار می‌گیرد. محقق برای دستیابی به یک تبارشناسی خوب، باید اجمالاً از مسائل علوم دیگر و

ویژگی بحث آنها اطلاع داشته باشد. پژوهشگر تیزبین، هنگامی که قبل از طرح، برای گسترش اطلاعات به مطالعه پیشینه های تحقیق می پردازد، همواره به این سؤال نیز فکر می کند که: «این موضوع من به کدام علوم می تواند مربوط شود؟». تبارشناسی فقط به علوم مشهور یا مباحث آن خلاصه نمی شود؛ بلکه در تبارشناسی می توان به محافل و فضاهای خاصی که این بحث در آن طرح می شود نیز، اشاره کرد.

چرا باید تبارشناسی کرد؟ با نگاهی به نکات زیر به اه میت و ضرورت تبارشناسی پی می برید : الف) محقق وقتی تشخیص داد که موضوع او در سلسله مراتب معارف بشری در کجا ریشه دارد و محل یا محل های قابل بحث برای آن کدامند، دیگر مرزها را خلط نمی کند؛ ب) او می تواند تحقیق را ساماندار و منتظم کند؛ چارچوب نظری، اصول، ضوابط، روشها و ابزارهای تحقیق را از همان گستره خاص اخذ کند؛ ج) تبارشناسی سبب می شود که محقق جایگاه تحقیق خود را در نقشه علم پیدا کند و با تحقیقات پیشین و پس از خود به صورت یک عضوی از خانواده و تاریخ آن علم عمل کند و این همان هویت جمعی پژوهش است. با این کار، از تکرار در تحقیق پرهیز می شود . ملاک اولویت و ضرورت تحقیق در مسئله خاص را بر حسب گستره ای می توان یافت که تحقیق متعلق به آن است؛ د) داشتن نوآوری، در گرو تبارشناسی صحیح است؛ زیرا ملاک نوآوری در تحقیق، تاریخ علم است. تولید علم به معنای رسیدن تحقیق به امری جدید در تاریخ علم است؛ اعم از اینکه آن امر جدید مسئله نوینی باشد یا نظریه ای جدید، راه و روش جدید.

در برخی از فرم های طرح تفصیلی، از محقق، تبیین موضوع خواسته می شود و از تعبیر «تبارشناسی» چیزی به چشم نمی خورد. در این موارد، باید در ذیل تبیین موضوع که به ابعاد و زوایای موضوع می پردازیم، تبارشناسی را نیز مطرح کنیم. از این رو، تعریف عنوان یا موضوع را می توان با تبارشناسی ادغام کرد. چه بسا، اگر طرح مسئله از ما خواسته نشود، آن را نیز باید در ذیل «تبیین موضوع» بیاوریم.

مثالهایی برای تبارشناسی:

مثال (۱): تقیه به خودی خود یکی از مباحثی است که علوم و شاخه های متعددی می تواند مورد بحث قرار بگیرد. احکام خمسه آن در شرایط مختلف بر عهده فقه است. نقش تقیه در اعتماد به احادیث و روایات و روایان آنها به فقه الحدیث و علم رجال مربوط می شود. از این حیث که تقیه در روابط اجتماعی مردم در یک جامعه چه تغییری می تواند ایجاد کند، به علم جامعه شناسی ربط دارد. محققان ادیان و فرق و مذاهب نیز می توانند از زاویه اینکه این آموزه در کدام ادیان و مذاهب و چگونه در آنها جریان دارد، به بحثهای خاص خودشان بپردازند. پیدایش و سیر و تحولات و تطورات و نیز وضع فعلی آن را از نگاه تاریخی می توان بحث کرد. بحث تقیه، جنبه روان شناختی نیز می تواند داشته باشد ... اما در تحقیق حاضر ابتدا از نگاه تاریخی و سپس آن را از نگاه کلامی پیگیری خواهیم کرد تا رابطه آن را با ایمان در صورت تداوم تقیه بررسی کنیم.

مثال (۲): اگر در باره «ادراک حسی» پایان نامه می نویسیم، باید بیان کنیم که ادراک حسی علاوه بر فلسفه، علم النفس و معرفت شناسی با برخی علوم تجربی نظیر روان شناسی ادراک، فیزیولوژی و عصب شناسی

مرتبط می‌شود. مثلاً آنچه که قوای حسی گزارش می‌دهند چقدر با واقع مطابقت دارد، کار معرفت‌شناسی است. اینکه نفس ما به چند قوای حسی مجهز است و چگونه آنها را مدیریت می‌کند کار فلسفه در مبحث علم النفس است. توصیف نحوه وقوع ادراک کار روان‌شناسی است. اینکه اگر در قوه بینایی اختلالی حاصل شود، در فرآیند ادراک چه اختلالی رخ می‌دهد، شاید کار فیزیولوژی باشد. محقق بعد از بیان این منظرها، در زاویه انتخابی خودش متمرکز می‌شود.

مثال (۳): اگر پژوهش ما در باره «مسئله شر» است، باید بیان کنیم که این مسئله در علومى مانند کلام، فلسفه، عرفان و اخلاق، از زوایای و نگاههای مختلف قابل بررسی و تحقیق است. شر در علم کلام از لحاظ سازگاری یا عدم سازگاری با مسئله عدل، قدرت و لطف الهی مورد توجه است. در فلسفه با ماهیت عدمی یا وجودی شر و رابطه آن با ممکنات سر و کار دارند. در عرفان رابطه شر با تجلیات الهی بحث می‌شود. در اخلاق به شر اخلاقی که در اثر قوه اختیار انسانی و در قالب گناه رخ می‌دهد می‌پردازند. بدین ترتیب، انتظارات بایسته از محقق باید مشخص می‌شود.^۲

---

^۲ - برای یک نمونه از تبارشناسی کامل می‌توانید مراجعه کنید به :
«فرهنگ تاریخ اندیشه‌ها، ویراستاری فیلیپ پی. واینر، ج ۳، ص ۲۶۰۵؛ در آنجا «خوشبختی» را به خوبی تبارشناسی کرده است.

د) سایر محدودسازی‌های مسئله

قلمرو و دامنه تحقیق مسئله را باید روشن کنید. محقق هم حق دارد و هم وظیفه دارد بحث خود را محدود و جزئی کند. از این رو، وی باید با توجه به مهارتها و امکانات خود، قلمرو بحث را از لحاظ مکانی، زمانی، منابع، روش و اهداف و لایه‌های بحث محدود کند. شما می‌توانید تصمیم بگیرید که بر اساس منابع خاصی یا حتی یک منبع خاص، تحقیقی را ارائه دهید. هدف شما ممکن است به توصیف ختم شود و تبیین و چرایی مطلب را جزو وظایف خود ندانید. همچنین، می‌توانید برای بررسی مثلا عوامل انحراف انسان، فقط به عوامل درونی یا بیرونی متمرکز شوید. همه اینها محدودسازی قلمرو تحقیق است و باید به آنها اشاره کنید. البته چنین نیست که بتوانیم هر مسئله‌ای را از تمام این جهات محدود کنیم. اگر یک کتابی با عنوان «جایگاه علم در اسلام» در حال تألیف باشید، شاید تحدید زمانی و مکانی در باره آن، موردی نداشته باشد. اکنون به دو مثال دیگر توجه کنید :

مثال (۱): بررسی علل روانی افت تحصیلی در مدرسه راهنمایی پسرانه در مجتمع آموزشی شهرستان در سال جاری. مثال (۲): رفتار پیامبر بزرگوار اسلام با جوانان اهل علم در مدینه.

۳- ۱- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

زمانی که محقق موضوعی را برای تحقیق انتخاب می‌کند به ارزش کار واقف است و به همان نسبت هم انگیزه‌های بیشتری برای انجام آن در خود می‌یابد. محقق باید ارزش‌های اساسی تحقیق را به دیگران منتقل کند. در این قسمت محقق بر پایه دیدگاه خود بیان می‌کند که اهمیت این موضوع

تاچه حد است . چرا چنین موضوعی را برای تحقیق انتخاب کرده است؟ انگیزه و علت انتخاب موضوع در اینجا چیست؟ ارتباط موضوع تحقیق با دیگر پدیده‌های همسو توضیح داده می‌شود. به عنوان مثال در تحلیل انقلاب اسلامی، آموزه‌های اسلامی دیگری نیز دخالت داشته اند؛ اما محقق ضرورت اینکه آموزه مهدویت را انتخاب کرده است نیز توضیح می‌دهد.

محقق برای اینکه از لحاظ اولویت و نیازسنجی، موضوع انتخابی خود را توجیه کند، باید به نکاتی اشاره کند که گزینش او را توجیه کند . می‌توانید اشاره کنید که موضوع شما به خودی خود در مهندسی فرهنگ و عقاید ما چقدر اهمیت دارد . ممکن است توضیح دهید که اگر از موضوع انتخابی شما غافل باشیم، چه عوارضی پیش می‌آید. همچنین می‌توانید به پیامدهای مثبت تحقیق در این موضوع اشاره کنید . اختلاف آراء در مسئله نیز، که به طور طبیعی نوعی سردرگمی برای محقق یا عرف جامعه به وجود می‌آورد، می‌تواند ضرورت بحث شما را توجیه کند . کمبود اطلاعات و ایجاد خلأ معرفتی در یک زمینه از دیگر عواملی است که اولویت و اهمیت بحث را نشان می‌دهد. اشاره به ناسازگاری اطلاعات موجود، یا ابهام و خلط در مباحث، راه دیگری برای اثبات اهمیت و ضرورت به شمار می‌رود.

فواید و کاربردهای تحقیق:

بیان کنید که انجام این تحقیق چه فایده‌هایی دارد. همچنین کاربردهای تحقیق خود را مطرح کنید. کاربردها را همیشه نمی‌توان به طور مشخص، پیش‌بینی کرد. به عنوان یک مثال هدف از چاپ روزنامه اطلاع رسانی

است، اما در بسیاری از حرفه‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ از قصابی گرفته تا نظافت شیشه‌ها. محقق، در صورت نیاز، می‌تواند اشاره کند که در محافل علمی، آموزش و پرورش، صدا و سیما، مراکز درمانی، مراکز صنعتی و اداری می‌توانند از پژوهش او استفاده کنند؛ بنابراین ضرورت دو نوع است:

۱- ضرورت وجود موضوع (پیامدهای مثبت تحقیق)

۲- ضرورت بررسی موضوع به عنوان یک تحقیق.

۴- ۱- پیشنهاد موضوع تحقیق:

هیچ تحقیقی در خلاء صورت نمی‌گیرد و هر مطالعه‌ای دارای سابقه یا پیشینه است. در واقع هر پژوهش در تداوم پژوهش‌های پیشین انجام می‌گیرد. مراد از نوشتن پیشینه، نشان دادن وقوف محقق نسبت به سابقه تاریخی مسأله مورد تحقیق در گستره مربوط است. اینکه در این گستره، چه زمینه‌ها و آثاری وجود دارد، چه تحقیقاتی انجام شده و جایگاه تحقیق حاضر در آن مطالعات چیست؟ آیا این تحقیق رخنه‌ای از آن میراث رفع می‌کند یا نقصانی را بر طرف می‌سازد؟

پیشینه موضوع در دو قسمت تبیین می‌شود. اول پیشینه خود مسأله باید بررسی شود که آیا در این خصوص تحقیقی صورت گرفته است یا خیر، تا از موازی - کاری و پژوهش‌های تکراری جلوگیری شود. دوم پیشینه منابع: محقق بایستی پس از مطالعه و کنکاش و با توجه به موضوع تحقیق خود تعدادی از منابع دست اول و منابع معتبر علمی و پژوهشی مانند کتب، پایان نامه‌ها و مقالات علمی

مربوط به موضوع خود را با آدرس کامل ذکر کرده وضمن ارائه گزارشی کوتاه از آنها، وجه تشابه یا تفاوت پژوهش خود را با آن ها بیان کند تا تحقیقات تکراری نشده ودر راستای تکمیل یک موضوع باشند.

پیشینه مسأله:

بدین معنا که از چه زمانی به این موضوع پرداخته شده است و سیر تحولاتی موضوع را تا عصر حاضر بررسی کنیم.

پیشینه برای اینکه مستند باشد حتما پاورقی می خورد.

پیشینه منابع:

مهری پژوهشی نگارش های موضوع را از ابتدا تا عصر حاضر مطرح می کنیم، یعنی اولین کتب نوشته شده در مورد موضوع و آخرین نوشته که ممکن است یک پایان نامه یا مقاله باشد را از راه مؤسسات علمی و سایت ها بدست می آوریم.

منابع جهت دست یابی در مورد اولین کتب نوشته شده در موضوعات مختلف: فهرست ابن ندیم - الذریعه آقا بزرگ تهرانی - سیر نگارش های شیعه - صدر دایره المعارف شیعه - کتاب شناسی موضوعات اخلاقی - دانش نامه قرآن و قرآن پژوهی بهاء الدین خرمشاهی.

در بررسی کتب باید :

۱ - گزارشی از کتاب : اگر کتاب جامعیت در موضوع دارد، سرفصل های کتاب را می نویسیم.و اگر عامتر است و به موضوعات دیگر پرداخته، نگاهی کلی به کتاب داریم و بعد سرفصل ها و بخش هایی که در ارتباط با موضوع تحقیق است نوشته می شود.

۲ - نقد شود: یا نقد محتوایی مانند اینکه این کتاب در مورد حد د ر آیات و روایات است ولی کمتر از روایات استفاده کرده است یا نقد ظاهری است مثل نداشتن فهرست منابع یا نداشتن فهرست مطالب و...

نکته: - دقت داشته باشید که در نقد هدف مؤلف از نگارش را در نظر بگیریم .

-معرفی بهترین کتاب در جهت نوشتن پایان نامه.

-بیان مزیت پایان نامه : باید توجه داشت که نوآوری می تواند در محتوا، روش، ساختار، انتخاب مسأله، فرضیه از نظر تطبیقی بودن ، میان رشته ای بودن و... باشد.

بر این اساس ضرورت نگارش پیشینه از قرار زیر است:

- ۱) پرهیز از کار تکراری و دوباره کاری
- ۲) شناسایی ابعاد ناپژوهیده و مسائل پاسخ نیافته
- ۳) استفاده از سرمایه اطلاعاتی گذشتگان
- ۴) هویت جمعی پژوهش (استمرار یافته ها و نتایج)

۵ - ۱ - سوالات تحقیق

سوالات تحقیق بر دو نوع است؛

- سوال اصلی : در واقع دغدغه اصلی پژوهشگر است که تصمیم به انجام پژوهش در آن زمینه گرفته است و معمولاً از عنوان تحقیق گرفته می‌شود. سوال اصلی معمولاً یک سوال بیشتر نیست . نکته مهم: سوال باید به گونه ای طرح شود که جواب آن ، کلمه بله و یا خیر نباشد.

مثال: در پایان نامه با عنوان «نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران»

سوال اصلی : آموزه مهدویت چه تأثیر و جایگاهی در انقلاب اسلامی ای ران داشته است؟

مثال نادرست: آیا مهدویت در انقلاب اسلامی ایران نقش داشته است؟

- سوالات فرعی : سوالات فرعی ، همان سوال اصلی است که شکسته و به چند سوال جزئی تر تقسیم می شود. این سوالات برای تبیین و تکمیل و در راستای پاسخ به سوال اصلی طرح می شوند و در واقع بخش های پایان نامه را تشکیل می دهند. یعنی هر بخش پایان نامه، در پاسخ به یک سوال فرعی نگاشته می شود و مجموع آنها باید همه جوانب سوال اصلی را در بر بگیرد . این سوالات باهم متباین بوده و نباید تداخل داشته باشند. سوالات فرعی محدود بوده ، تعداد آنها بستگی به تعداد بخش ها دارد.مثال:

اگر عنوان تحقیق شما آسیب شناسی مبلغ است، می توان آن را به چند سؤال دیگر تجزیه کرد:

آسیب های علمی مبلغ کدامند؟ آسیب های اخلاقی مبلغ کدامند؟ آسیب های روانی مبلغ چیست؟

آسیب های روش شناختی مبلغ کدام است؟

مثال: سؤال اصلی: روش تحقیق در علوم حوزوی چیست؟

سؤالات فرعی: - روش تحقیق در ادبیات عرب چگونه است؟ - روش تحقیق در تاریخ اسلام چگونه است؟ - روش تحقیق در اصول فقه چگونه است؟ و....

مثال: در پایان نامه با عنوان «نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران»

- ۱ - نظریه ها و رویکردهای تحلیلی انقلاب اسلامی ایران کدام است؟
- ۲ - کارکرد مدینه فاضله مهدوی به عنوان الگوی مطلوب حکومت چیست؟
- ۳ - رویکرد رهبران انقلاب در نقد رژیم پهلوی چگونه بوده است؟
- ۴ - انقلابیون در ترسیم آرمان های خود چه الهامی از آموزه مهدویت گرفته اند؟

نکات:

۱- سؤالات باید مجهولات ذهنی نویسنده باشد نه پرسشهای امتحانی از افراد فرضی. (از استعمال کلماتی مانند : بنویسید، نام ببرید ، توضیح دهید، شرح دهید، اثبات کنیدو... پرهیز کنید.)

۲- سؤالاتی مطرح شود که در پایان نامه جواب داده می شوند؛ زیرا مخاطب انتظار دارد به سؤالات در پایان نامه پاسخ داده شود و به جواب برسد .

۳- از عناوین بخش ها و فصل ها سؤال استخراج نکنید؛ زیرا پس از آن سرجام سؤالات قرار است بخش ها و فصل ها تعیین شود.

۴- سؤال نباید به گونه ای باشد که خود عنوان پایان نامه جواب آن باشد.

۵ - سؤالات به صورت کامل مطرح شوند.

۶ - سؤالات به ترتیب و به صورت منظم نوشته شوند.

۷ - تنوع بین سؤالات رعایت شود.

۶-۱ - فرضیه تحقیق

فرضیه پاسخ موقتی به سوال اصلی تحقیق است که محقق در طول تحقیق به دنبال اثبات و یا رد آن است. بهترین فرضیه آن است که محقق در نهایت و پس از پژوهش آن را اثبات کند. فرضیه به گونه‌های مختلف می - تواند طرح شود. به عبارت دیگر فرضیه یا رابطه علت و معلول یا همبستگی و یا مقایسه بین دو یا چند متغیر است. فرضیه باید قابلیت سنجش و اندازه گیری داشته باشد. همچنین کوتاه و مختصر، قابل فهم و دارای حدود

مشخص باشد. معمولا فرضیه به صورت یک یا دو جمله خبری کوتاه و در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق است. فرضیه به صورت یک جمله خبری بیان می‌شود و اطلاعات قبلی و مطالعات فعلی محقق، آن را پشتیبانی می‌کند. محقق برای رسیدن به این جواب حدسی و موقت باید به اندازه کافی مطالعه و تأمل کند. توجه داشته باشید که به تعداد سؤالات فرعی (سؤالاتی که عنوان فصل را می‌سازند) فرضیه ارائه دهید.

برخی از کارشناسان معتقدند در مواردی که یک آیه یا حدیث یا هر نص (متن) دیگری را می‌خواهیم تفسیر کنیم، فرضیه یا هر نوع پاسخ قبلی، به منزله یک حجاب عمل می‌کند و ممکن است فرایند شرح و تفسیر و مرادشناسی متن را مختل کند. به ویژه، در متون مقدس، شایسته تفسیر به رأی نیز احساس خواهد شد. از این رو، در این نوع تحقیقها، داشتن پرسش را به منظور استنتاج متن، کافی می‌دانند.

اگر با فرضیه، درست برخورد شود، تعصب و حجاب نمی‌آورد. بنابراین، توصیه می‌شود که نباید پنداشت که فرضیه حتما باید اثبات شود، بلکه باید بررسی شود؛ راه برای جرح و تعدیل فرضیه همیشه باقی است.

مثال: در پایان نامه با عنوان «نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران»

فرضیه: آموزه مهدویت با کارکردها و ارائه الگوی مطلوب، منجر به واکنش در برابر ظلم و استبداد پهلوی شده و با ایده نیابت از امام معصوم(ع) در شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ایران عمل کرده است.

فواید فرضیه:

۱- فرضیه به مطالعه منابع مربوط به موضوع تحقیق جهت می دهد و از جمع آوری اطلاعات بی حاصل جلوگیری می کند.

۲- فرضیه، روش تحقیق را مشخص می کند.

۳- به محقق کمک می کند تا موضوع و مسأله پژوهش را بهتر درک کند و مفاهیم کلیدی مناسبتری بیابد.

فرضیه رقیب: پاسخ های دیگری که برای سؤالات اصلی وجود دارد فرضیه رقیب محسوب می شود. احتمال دارد آن پاسخ ها قائل نداشته باشند، اما محقق با دقتی که در آن دارد به آن دیدگاه ها نیز توجه دارد و به اصطلاح (دفع دخل مقدر) می کند. اگر مباحث شما به صورت غیر مستقیم نتوانست فرضیه رقیب را از صحنه خارج کند، فصل یا بخشی از تحقیق را به آن اختصاص دهید.

- پیش فرض: پیش فرض ها قضایای مسلمی هستند که قبلاً برای محقق اثبات شده اند و محقق در صحت آنها شک و تردید ندارد. در تحقیق نیز به عنوان پایه مباحث به شمار می روند. مثال: در پایان نامه با عنوان «نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران» محقق عقیده دارد که؛

- ۱- ارزش های انقلاب اسلامی منبعث از الگوی دینی است . ۲-
- حکومت مهدوی، الگوی آرمانی و مطلوب برای انقلاب اسلامی است .
- ۳- مهدویت در شکل گیری انقلاب اسلامی نقش داشته است.

این موارد به عنوان پیش فرض محسوب می شوند. پیش فرض ها جمله کامل خبری هستند و حالت سوالی ندارند.

- مفاهیم و متغیرها: محقق پس از طرح سوال و فرضیه، بایستی مفاهیم و متغیرهای خود را مشخص نماید و تعریف کوتاهی که از به کار بردن آن واژه مدنظرش بوده از آنان ارائه دهد تا ابهامی در آنها برای مخاطب نباشد.

مثال: در پایان نامه با عنوان «نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران»

با توجه داشت که لازم نیست محقق تمام مقدمات را اثبات کند . برای اینکه تمرکزگرایی رعایت شود و تحقیق مسئله محوری خود را حفظ کند، بایع بر مسئله تمرکز کنیم . مبانی را اگر با مسئله خلط کنیم، مقدمه ما از ذی المقدمه بیشتر می شود. برای اینکه تحقیق کنیم روش مناظره امام رضا علیه السلام با خصم چگونه بود، لازم نیست به وجود خصم، انواع تعاریف مناظره و اقسام آنها و تاریخچه آن در جهان اسلام و اینکه اصلاً آن بزرگوار مناظره‌هایی داشت یا نداشت، وقت زیادی صرف کنیم . باید با رعایت تناسب در حجم کل نوشتار، به سرعت خود را به مسئله اصلی برسانیم.

مفاهیم: مهدویت: اعتقاد به امامت حضرت مهدی (عج) در دوران غیبت و تشکیل مدینه فاضله مهدوی در دوران ظهور و دیگر آموزه های مربوط به حضرت مهدی (عج).

انقلاب: طغیان و عصیان مردم یک ناحیه و یا یک سرزمین علیه نظم موجود برای ایجاد نظمی مطلوب.

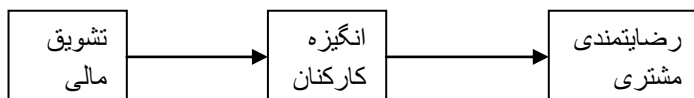
انقلاب اسلامی ایران: تحول و دگرگونی که در حاکمیت ایران در سال ۱۳۵۷ به وجود آمد و طی آن حکومت اسلامی جایگزین نظام سلطنتی پهلوی شد.

متغیرها در علوم انسانی و حتی سایر علوم به چهار دسته تقسیم می شوند:

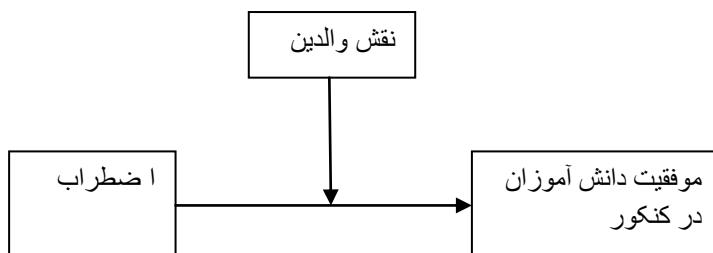
متغیر مستقل: عاملی که دارای نقش اصلی و تأثیرگذار است. مانند: مهدویت یا مانند: اثر اضطراب در موفقیت دانش آموزان شرکت کننده در کنکور.

متغیر وابسته: پدیده ای که تأثیرپذیر است و عمل بر روی آن انجام می گیرد. مانند: وقوع انقلاب اسلامی یا مانند: موفقیت دانش آموزان در کنکور که تأثیرپذیر از بسیاری عوامل می باشد.

متغیر میانه (واسطه ای): مانند: نقش تشویق مالی بروی انگیزه کارکنان جهت رضایت مندی مشتری

متغیر مداخله گر: تغییری است که در رابطه مستقیم دو متغیر مستقل و وابسته اثر گذار است و می تواند این رابطه را تحت تاثیر قرار دهد . مانند: نقش والدین در رابطه بین نقش اضطراب بر موفقیت دانش آموزان در آزمون کنکور.

۷-۱- روش تحقیق:

روش باید با سؤالات تحقیق هماهنگ و مناسب باشد. پرسش فلسفی، از راه استدلال عقلی پاسخ داده می شود. علل طلاق در جامعه امروز را نمی-توان با تبعات فلسفی حل کرد. اینکه جنگهای حضرت علی علیه السلام

چه ویژگی‌هایی داشتند، از راه و روش تاریخی و مستندسازی جواب می‌گیرد. جست و جوی نظر اسلام و قرآن از آیات و احادیث، روش تفسیری لازم است و از ابزار تحلیل بهره می‌گیرد. در اثبات ضرورت امام، علاوه بر ادله عقلی از روش نقلی نیز می‌توان استفاده کرد. محقق می‌تواند با رویکرد مقایسه‌ای بحث کند و یا مسئله تحقیق خود را به روش میان رشته‌ای در دو یا چند رشته پاسخ دهد. به هر حال، روشها متعدّدند و باید متناسب با مسئله باشند. در برخی از پژوهشها از چند روش استفاده می‌شود. یکی از مواردی که باید چند روشی عمل کنیم، در جایی است که موضوع ما دارای ابعاد و جنبه‌های مختلف تعریفی، توصیفی، توجیهی، تبیینی و تفسیری باشد. در این صورت، باید با دقت لازم در هر قسمتی روش مقتضی را اعمال کنیم.^۳ آنچه به عنوان «روش کتابخانه‌ای» نامیده می‌شود، باید توجه داشته باشیم که دو مرحله دارد : مرحله گردآوری اطلاعات لازم و مرحله تجزیه و تحلیل محتوا، یا اندیشه ورزی روی اطلاعات است. به طور کلی، روشهای جمع‌آوری اطلاعات عبارت‌اند از : مشاهده، مصاحبه، پرسش‌نامه، رجوع به مدارک. وقتی که مدارک مکتوب منبع تحقیق ما هستند، فیش‌برداری می‌کنیم . روش فیش‌برداری نیز به دستی و رایانه‌ای تقسیم می‌شود. برخی از محققان نیز تلفیقی از دو روش را استفاده می‌کنند.

به طور کلی، روش عبارت است از مجموعه ای از فعالیتهایی که محقق بر اساس امکانات موجود برای رسیدن به اهداف تحقیق، انجام می‌-

---

^۳ - ر.ک. پایان‌نامه نویسی، ص ۱۰۸.

دهد. بنابراین، بسیاری از تقدیم و تأخیرهای بجا و اتخاذ نگاه خاص و مؤثر و مانند آن، همه جزو روش محسوب می‌شوند. باید توجه داشته باشیم که ممکن است در یک پایان‌نامه یا مقاله، به تناسب هر فصل و قسمت، از روشهای متعددی استفاده شود. به هر حال، گاهی یک پژوهش اقتضا می‌کند، که چندروشی عمل کنیم و به اصطلاح، در روش، کثرت گرا و پلورالیست باشیم؛ مثلاً تعریف، توصیف، توجیه، تبیین، تفسیر و توصیه، در مراحل یک تحقیق روش خاص خود را می‌طلبند. محقق در این صورت، باید با بصیرت کامل، هر بخشی را تنها با روش خاص خودش به انجام برساند. انتخاب روش مناسب تابع مسئله و فرضیه مورد پژوهش است.

روشهای تحقیق عبارت اند از:

۱- براساس راهکار (جمع آوری اطلاعات):

الف- کتابخانه ای : که منابع آن شامل کتاب، نشریات، روزنامه و فصلنامه می شود.

ب- میدانی: شامل مصاحبه، پرسش نامه و مشاهده می شود.

۲- بر اساس نگرش (هدف):

الف- بنیادی: کلی گرا است و به کشف قانون اصل می پردازند، هدف توسعه دانش است.

ب- کاربردی: به منظور پاسخگویی یا حل مشکلات معین انجام می شود .
نتایج حاصل از تحقیقات بنیادی در تحقیقات کاربردی مورد استفاده قرار می
گیرد و تا تحقیقات بنیادی نباشد تحقیقات کاربردی به وجود نمی آیند

ج- تحقیقات توسعه ای: در واقع عرصه اینها بهد از کاربردی است و زمینه
توسعه و ترویج تحقیقات کاربردی را به وجود می آورند (به قصد رسیدن به
وضعیت مطلوب و بهتر).

۳- براساس راهبرد (روش):

الف- توصیفی: به گزارش از موضوع می پردازد و به دنبال علل و تحلیل و
بررسی موضوع نیست، بلکه صرفا مطالب را جمع آوری می کند.

ب- علی: به بررسی علل و عوامل وجود یا عدم یک پدیده پرداخته می
شود، مثلا عوامل بالا رفتن سن ازدواج در میان طلاب خواهر.

ج- علی تطبیقی: بررسی یکی از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (نقش یا
تأثیر یکی از عوامل بر موضوع) مانند نقش عدم وجود هم کفو در ازدواج.

د- همبستگی: متغیرهای عنوان تحقیق به ظاهر یا رابطه ای باهم ندارند و یا
ارتباطشان برای ما مشخص نیست. مانند حضرت یوسف و تأویل رؤیا/ نقش
تحصیلات والدین در پیشرفت تحصیلی فرزندان.

در پایان یادآور می شود که تحقیقات طلاب معمولا با روش کتابخانه ای
صورت می گیرد و محقق با این روش به تجزیه و تحلیل داده های خود می

پردازد. در صورت استفاده از تحقیقات پیمایشی، مطابق ضوابط خاص عمل می‌شود. محقق در این قسمت روش تحقیق خود را بیان می‌کند.

۸-۱- ساختار تحقیق :

محقق در این قسمت سازماندهی و چارچوب تحقیق خود را که به کمک استاد راهنما تنظیم کرده است بیان کرده، توضیحی کوتاه از هر قسمت بیان می‌کند.

مثال: نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران

بخش اول: مباحث مقدماتی

۱ - فصل اول: کلیات

۲ - فصل دوم: مفهوم شناسی

۳ - فصل سوم: رویکردهای تحلیلی انقلاب اسلامی و بیان دیدگاه

ها

بخش دوم: الگوی مدینه فاضله و رویکرد رهبران در نقد رژیم پهلوی

فصل اول: تبیین مدینه فاضله مهدوی و الگوی آرمانی انقلاب اسلامی

۱ - گفتار اول: آسیب شناسی الگوهای غربی مدینه فاضله

۲ - گفتار دوم: سیمای آرمان شهر در اندیشه اسلامی

۳ - گفتار سوم: ترسیم و کارکرد الگویی آرمان شهر مهدوی

فصل دوم: رویکرد رهبران انقلاب در نقد رژیم پهلوی

- ۱ - گفتار اول: گروه‌های موجود در روند انقلاب،
- ۲ - گفتار دوم: ویژگی‌های گروه اسلام‌گرا و مذهبی
- ۳ - گفتار سوم: عملکرد امام خمینی (ره) به عنوان طراح انقلاب
- ۴ - گفتار چهارم: طرح تشکیل حکومت اسلامی در عصر غیبت

خاتمه و نتیجه‌گیری

چند یادآوری:

- یک بخش یا فصل نباید ادامه بخش و فصل پیشین باشد.
- بین بخش‌ها و فصل‌ها حتی الامکان از جهت حجم تناسب وجود داشته باشد.
- محتوای گفتارها و فصل‌ها، عنوان بخش را به اثبات برسانند.
- عنوان یک بخش، نباید عین عنوان پایان نامه باشد.
- بررسی کنید در مفاهیم به کار رفته در عنوان، واژه‌های عام کدامند آنها را تجزیه کنید تا فصول مشخص شود.
- فصل‌ها را بر اساس تعداد سؤالات اصلی نیز می‌توان تعیین کرد.
- توجه و تمرکز در اهداف مشخص شده تحقیق فراموش نشود، از آوردن مباحث غیر ضروری و پراکنده خودداری نمایید.
- اطلاعات کافی در مورد موضوع به دست آورید.
- موضوع را جزئی و محدود کنید.
- استفاده از تجربیات دیگران و الگوگیری و شبیه‌سازی با توجه به آثار آنها فراموش نشود. (حتما با اهل فن مشورت کنید).

۹ - ۱ - محدودیت ها، مشکلات و موانع تحقیق : ممکن است طلبه در طول انجام تحقیق با مشکلاتی رو به رو شود که کنترل آن از عهده محقق خارج است. کمبود و یا عدم دسترسی به منابع مطالعاتی، عدم دسترسی به اساتید راهنمای متخصص و... از این قبیل است.

متن اصلی

قبل از شروع متن یک مقدمه کلی می آید که در آن اهداف مورد نظر در تحقیق، روش ها، نحوه انجام تحقیق و... مطرح می شود و مدخلی برای ورود به بحث است. این مقدمه با طرح تحقیق فرق می کند.

همان طور که گفته شد متن اصلی شامل ۳ مبحث است:

- مقدمه (طرح تحقیق) که توضیح داده شد.

- بخش ها و یا فصل های تحقیق

- خاتمه و نتیجه گیری

- بخش ها و فصل های تحقیق

تعداد بخش ها و فصول تحقیق بر اساس موضوع تحقیق متفاوت است . ممکن است یک موضوع نیاز به تفسیر و یا تبیین زیادی داشته باشد . بنابراین تعداد بخش ها و فصل ها نیز بیشتر می شود . از آن جایی که مطابق آیین نامه پایان نامه، متن اصلی نباید کمتر از ۱۰۰ صفحه و بیشتر از ۲۰۰ صفحه باشد

در هنگام تنظیم فصول و ساختار تحقیق به این مساله توجه شود که ارتباط منطقی میان فصل ها وجود داشته ، تناسب حتی الامکان در آنها حفظ شود. پایان نامه های حوزوی براساس « بخش » تقسیم می شود و تعداد بخش های آن بستگی به موضوع تحقیق و سوالات فرعی دارد. در هر صورت تعداد بخش ها نباید از دو بخش کمتر باشد.

در بخش اول کلیات و مفهوم شناسی مطرح می شود که شامل دو فصل است . فصل اول: کلیات (طرح تحقیق) که به طور کامل در بالا توضیح داده شد و فصل دوم با عنوان مفهوم شناسی، که محقق در این قسمت مفاهیم اصلی تحقیق و احیاناً مفاهیم مشابه و همسوی با آن را به طور کامل توضیح داده و اگر ضرورت داشت تاریخچه مباحث نیز مطرح می شود . به طور کلی محقق در بخش کلیات به مباحثی می پردازد که در طول تحقیق به آنها نیازمند است و دیگر در طول تحقیق به آن نمی پردازد.

بخش دوم و دیگر بخش ها: برحسب موضوع تحقیق و متناسب با سوالات فرعی ، یک عنوان کلی برای بخش انتخاب شده ، متناسب با عنوان بخش ، فصل های آن نوشته می شود. دقت شود در ابتدای هر فصل یک مقدمه کوتاه در حد یک پاراگراف و پایان هر فصل نیز نتیجه گیری در حد یک پاراگراف ارائه شود. این مورد غیر از نتیجه گیری نهایی تحقیق است.

نکات مهم در نگارش متن پایان نامه

باید توجه داشت که متن پایان نامه یک متن علمی است. بنابراین باید با زبان علمی نگاشته موارد ذیل در آن رعایت شود:

- روان بودن و رسایی متن : از به کارگیری واژه های نامأنوس، عبارات پیچیده و نامفهوم، جملات طولانی و... پرهیز شود.
- پرهیز از به کارگیری واژه های غیر فارسی در متن و چکیده : از به-کاربردن واژه های (عربی، انگلیسی و ...) در متن خودداری شود . اگر لازم بود واژه ای نوشته شود معادل فارسی آن را در متن اصلی نوشته و با شماره مشخص کنند و در پاورقی، عربی یا لاتین آن واژه نگاشته شود. مثال: «rational» به معنای عقلانی، منطقی. در متن واژه عقلانی یا منطقی می نویسیم و بعد شماره می زنیم و در پاورقی انگلیسی آن را می آوریم.
- پرهیز از قلم فرسایی طولانی و بیهوده و عدم به کارگیری واژه های احساسی و القاب و عناوین.
- رعایت علایم نگارشی و ویرایشی در متن : حداقل اصول اولیه نگارش دستور زبان.
- تطابق محتوا با عنوان : محقق بایستی مطالب محتوایی را در راستای عنوانی که انتخاب کرده و تصویب شده است و همچنین

مطابق با طرح تفصیلی که تدوین نموده است بنویسد و از مطالب غیر ضروری بپرهیزد.

- نگارش و بازنویسی محتوا به قلم محقق : پایان نامه باید به قلم محقق نگاشته شود. منابع مورد استفاده محقق نیز می بایست منبع اصلی و معتبر باشد. مجموعه مطالب و عباراتی که نقل قول مستقیم از منبعی می شود، نباید ساختار کلی تحقیق را تشکیل دهد؛ به گونه ای که اگر آن مطالب از متن حذف و برداشته شود، ساختار کلی تحقیق آسیب ببیند. نقل قول های مستقیم جزء حداقل صفحات پایان نامه محاسبه نمی شود.

نکته اول : شماره گذاری موضوعات

موضوعات، عناوین و تیتراها در متن باید با حروف ابجد یا عدد شماره گذاری و مشخص گردند. عناوین اصلی در هر فصل به عناوین فرعی و همین طور عناوین جزئی تری تقسیم می شود که معمولاً پایان نامه های حوزوی در متن شماره گذاری می شوند. برای شماره گذاری، هر کدام از عناوین با خط فاصله از هم جدا می شوند. عدد سمت چپ بیانگر عنوان اصلی و عدد سمت راست نشانه ترتیب عنوان فرعی است. باید به همین ترتیب نیز در فهرست مطالب ذکر شوند. مثال:

عنوان اصلی: ۳- نقش معنویت در زندگی

عنوان فرعی: ۳-۱-ویژگیهای زندگی معنوی در اسلام

زیر عنوان فرعی: ۳-۱-۱- سعه صدر

زیر عنوان فرعی: ۳-۱-۲- اعتدال

نکته دوم: شماره گذاری اشکال و جداول و نمودارها

مانند شماره گذاری موضوعات است. در کنار شماره اشکال یا جدول، نمودار و عنوان آنها نیز نوشته می شود: مثال (۳-۶ نمودار میزان جمعیت)

نکته سوم: تمام نقل قول های مستقیم در متن داخل گیومه « » و با فونت قلم ریزتر نوشته و چپ چین شوند.

مثال: قرآن کریم، کمالات را در پرتو یک اصل می سنجد و آن،

تقرّب به خداست که از او به عنوان «تقوا» یاد می کند به این حقیقت در آیات ذیل اشاره شده است:

«.. ای مردم! در واقع ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را نژادها و قبیله هایی قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید؛ در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا خود نگهدارترین (و پارساترین) شماست؛ براستی که خدا دانای آگاه است.

در صورتی که تعداد سطرهای نقل قول مستقیم کوتاه و در حد یک نیم خط، یک خط یا دوخط باشد داخل گیومه « » نوشته می شود اما دیگر چپ چین نمی شود بلکه در داخل خود متن می آید.

مثال: فخر رازی نیز می گوید: «مراد از نفس، به اجماع همه ی مسلمین

آدم (ع) است» هر چند مصداق نفس واحده، در این آیه، آدم (ع) است،

ولی به کار بردن واژه ی نفس و انتساب خلقت همه ی انسان ها به آن نفس، در واقع نکته ی مهم دیگری را در بر دارد، که همه افراد بشر (از زن و مرد) از یک ریشه و اصل سرچشمه می گیرند و گوهر آفرینش آن ها، به یک گوهر و یک نفس بر می گردد.

اگر محقق، مطلبی را از یک منبع اقتباس کرد ، لازم نیست که در داخل گیومه نوشته شود ؛ اما شماره زده و نشانی آن منبع درپاورقی درج می گردد.

شیوه تنظیم پایان نامه

- ۱ - طرح کلی
- ۱.۴ جلد پایان نامه : حتما گالینگور سر مه ای و مطالب روی جلد زرکوب شود، فونت آن مانند نمونه شماره ۲ باشد.
- ۲.۴ صفحه سفید
- ۳.۴ صفحه بسم الله: ساده و بدون کادر باشد.
- ۴.۴ صفحه عنوان: تمام مطالبی که روی جلد نوشته شده در اینجا عیناً ذکر شود. ذکر عناوین و القاب مانند دکتر، حجت الاسلام م، آقای، خانم و... اشکال ندارد.
- ۵.۴ صفحه تحمیدیه: ساده و بدون کادر باشد.
- ۶.۴ صفحه تقدیم: ساده و بدون کادر باشد.

۷. آ. صفحه تقدیر و تشکر: ساده و بدون کادر باشد.
۸. آ. چکیده: چکیده حداکثر ۳۰۰ کلمه و یک صفحه A4 با فاصله خطوط یک سانتی متر آورده شود. چکیده نباید بیشتر از یک صفحه A4 باشد.

۹. آ. فهرست مطالب:

- عناوین مطالب در سمت راست و شماره صفحات مربوط درست در مقابل آن در سمت چپ آورده شود (از تایپ فهرست مطالب به صورت دستی خودداری شود و بعد از تایپ از امکانات محیط Word برای ایجاد فهرست به صورت اتوماتیک استفاده شود)
- در پایان فهرست مطالب، فهرست اشکال، جداول و پیوست ها (در صورت نیاز) ذکر شود.

۱۰. آ. متن اصلی: شامل مقدمه (کلیات تحقیق) و فصول پایان نامه و نتیجه گیری است. تعداد صفحات متن اصلی بدون احتساب فهرست منابع، حداقل ۱۰۰ صفحه و حداکثر ۲۰۰ صفحه است.

۱. آ. مطالب در برنامه (Word 2007) و یک رو تایپ شود. عناوین اصلی در هر فصل با (B Titr 14) و عناوین فرعی با قلم (B Titr 12) و زیر عناوین فرعی با (B Titr 12) و متن اصلی با قلم (B Lotus 14) فاصله سطرها در تمامی متن فارسی ۱/۵ سانتی متر باشد. حاشیه از سمت راست صفحه ۴ سانتی متر و از بالا ۳/۵ سانتی متر و از پایین ۳ سانتی متر و از سمت چپ ۲/۵-۳ سانتی متر باشد. تعداد خطوط در هر صفحه بین ۲۲ تا ۲۵ خط باشد و فاصله ۱ سانتی متر باشد.

عناوین فصل در وسط صفحه و با فونت (B Titr 36) آورده می-
شود. مانند نمونه عمل شود. (نمونه ۱).

۲. الف در تایپ کلمات عربی از فونت بدر و انگلیسی از
فونت Times new استفاده شود.

۳. الف مطالبی که عیناً از یک منبع نقل می شوند (نقل قول
های مستقیم) داخل گیومه نوشته شوند. همچنین باید با دوفونت ریزتر از
متن فارسی (B Lotus 12 یا B Nazanin 12) و چپ چین شود.
۴. الف در صورت نیاز به آیات و روایات درون متن حتماً به
صورت **بولد** و داخل گیومه «....» نوشته شود و سند آن در پاورقی ذکر
شود.

۵. الف مواردی مانند (ص)، (س)، (ع) و ... باید در صفحه
عنوان، فهرست مطالب، متن و ... به صورت کامل نوشته شوند مانند
سلام الله علیها، علیه السلام و ...

— شماره گذاری صفحات : شماره صفحات در پایین صفحه وسط قرار
گیرد. فاصله شماره تا پایین صفحه ۱ سانتی متر باشد. صفحات قبل از
مقدمه مانند شماره صفحات آغازین (تحمیدیه، تقدیم و تشکر، چکیده،
فهرست مطالب و ... با حروف ابجد شماره گذاری می شوند. از مقدمه تا
آخرین صفحه پایان نامه با اعداد شماره گذاری می شوند. صفحات عناوین
فصول نباید شماره صفحه داشته باشد اما در شمارش صفحات لحاظ
می شود.

—شماره‌گذاری موضوعات: عناوین اصلی در هر فصل به عناوین فرعی و زیر عنوان های فرعی تر تقسیم و به وسیله شماره مشخص می شوند. شماره سمت راست نشان دهنده عنوان اصلی و عدد سمت چپ شماره عنوان فرعی مدنظر است. اگر عناوین فرعی نیز دارای زیر عنوان باشند ، شماره آن در سمت چپ می آید. مثال:

عنوان اصلی: ۳- نقش معنویت در زندگی

عنوان فرعی: ۳-۱-ویژگی های زندگی معنوی در اسلام

زیر عنوان فرعی: ۳-۱-۱- سعه صدر

زیر عنوان فرعی: ۳-۱-۲- اعتدال

شیوه ارجاع در پاورقی

پاورقی‌ها در زیر یک خط پررنگ و دو شماره ریزتر از قلم متن نوشته شود. پاورقی های هر صفحه به طور جداگانه از عدد ۱ شروع شود
(Restart each page). فاصله آخرین خط پاورقی با لبه پایینی

صفحه، ۲ سانتی متر باشد.

انواع پاورقی

۱ - پاورقی توضیحی: اگر واژه‌ای یا عبارتی در متن نیاز به

توضیح خاصی یا ترجمه داشته باشد توضیح یا ترجمه آن در پاورقی

آورده می‌شود.

۲ - پاورقی ارجاعی

پاورقی ارجاعی بسته به نوع منبع، اشکال مختلفی دارد :

۱-۲) کتاب

نام، نام خانوادگی، عنوان کتاب، نام (مترجم یا مصحح یا محقق) جلد، چاپ
چندم، محل نشر: انتشارات، سال نشر. شماره صفحه
مثال: زهرا، فاطمی، نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران، ج ۲،
چاپ سوم، تهران، نشر نی، ۱۳۹۰، ص ۳۵
نکته:

- اگر همان منبع بلافاصله بعد از منبع قبلی ذکر شد، به جای تکرار سند ،
کلمه «همان» آورده شود.
مثال: فرض کنید محقق از کتاب زهرا، فاطمی، نقش آموزه مهدویت در
انقلاب اسلامی ایران، ج ۲، چاپ سوم، تهران، نشر نی، ۱۳۹۰، ص ۳۵
مطلبی را نقل کرده و نشانی آن را ذکر کرده است . اگر محقق بلافاصله
در پاراگراف بعدی و یا در صفحه بعد دوباره از این کتاب استفاده کرد ،
بدون این که از منبع دیگر استفاده کند، به جای نشانی کلمه «همان»
آورده می شود.
مثال:

زهرا، فاطمی، نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران، ج ۲، چاپ
سوم، تهران، نشر نی، ۱۳۹۰، ص ۳۵
همان
اگر فقط شماره صفحه عوض شده بود . شماره صفحه ذکر می شود. مثال:
همان، ص ۴۰

اگر همان منبع با فاصله آورده شود، مثلاً از کتاب «نقش آموزه مهدویت
در انقلاب اسلامی ایران» مطلبی ذکر شده و در صفحات یا فصل های

بعدی دوباره از این کتاب استفاده شود به این صورت ارجاع داده می شود:

نام، نام خانوادگی نویسنده، همان کتاب، شماره صفحه.

مثال: زهرا، فاطمی، همان کتاب، ص ۳۵

اگر از منابع مختلف یک نویسنده (در صورتی که نویسنده چند کتاب دارد) با فاصله استفاده شود، برای بار اول نشانی را کامل می نویسیم، اما در استفاده های بعدی به این صورت عمل شود:

نام، نام خانوادگی نویسنده، عنوان کتاب، همان، شماره صفحه.

مثال: زهرا، فاطمی، نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران، همان، ص ۳۵

زهرا، فاطمی، مهدویت و مسأله مشروعیت سلطنت پهلوی، همان، ص ۶۵

اگر کتابی دو یا سه نویسنده داشته باشد به ترتیبی که نام آنها روی جلد کتاب درج شده، در پاورقی آورده می شود.

مثال:

زهرا، فاطمی، فاطمه، مهدوی، فاطمه، علوی، مهدویت و مسأله مشروعیت سلطنت پهلوی،.....

اما اگر بیشتر از سه نویسنده باشد : نام، نام خانوادگی اولین نویسنده به همراه کلمه (و دیگران) آورده می شود.

به طور مثال: زهرا، فاطمی و دیگران، مهدویت و مسأله مشروعیت سلطنت پهلوی،.....

+ اگر در ارجاع فقط از یک صفحه منبعی استفاده شود، علاوه بر اطلاعات دیگر شماره صفحه به صورت ص ۱۲۰ نوشته می‌شود. اما اگر از چند صفحه متوالی استفاده شود به صورت ص ۱۲۵-۱۲۰ نوشته می‌شود.
مثال:

زهرآ، مهدوی، انسان کامل، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸. ص ۱۸
مطهری، مرتضی، انسان کامل، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸. ص ۱۲۳-۱۲۰
- برای ارجاع آیات در پاورقی، نام سوره، شماره سوره داخل پراکنش و بعد شماره آیه می‌آید: سوره نمل (۲۷) آیه ۳۴
- القاب و عناوین مانند دکتر، مهندس، آیت الله، حجت الاسلام، شهید و ... در پاورقی و در فهرست منابع حذف می‌شوند.
مثال: مطهری، مرتضی، انسان کامل، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸.

۲-۲- مجموعه مقالات
نام، نام خانوادگی نویسنده، "عنوان مقاله" داخل گیومه، عنوان کتاب مجموعه مقالات، شماره چاپ، نام، نام خانوادگی گردآورنده، نام ناشر، محل انتشار، سال نشر.
مثال:

زهرآ، فاطمی، "مهدویت و مسأله مشروعیت سلطنت پهلوی"، مجموعه مقالات انقلاب اسلامی، چاپ سوم، فاطمه، مهدوی، نشر نی، تهران، ۱۳۵۸، ص ۸۸

۲-۳) مقالات علمی

نام، نام خانوادگی، عنوان مقاله، مترجم (اگر مقاله ترجمه شده باشد) نام نشریه، شماره نشریه، سال انتشار. شماره صفحه.
مثال:

زهرآ، فاطمی، سیمای کلان آرمان شهر مهدوی، فصلنامه شیعه

شناسی، شماره ۳۸، ۱۳۹۰، ص ۲۲

۲-۴) پایان نامه

نام، نام خانوادگی، عنوان پایان نامه، نام واحد آموزشی حوزوی یا دانشگاه،

شهر محل واحد حوزوی یا دانشگاه، مقطع تحصیلی، سال. شماره صفحه
مثال پایان نامه حوزه:

زهرآ، فاطمی، نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران، مؤسسه آموزش عالی

حوزوی الزهرا(س)، قم، پایان نامه سطح ۳، ص ۹۲

مثال پایان نامه دانشگاه:

زهرآ، فاطمی، نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران، دانشکده

حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مفید، پایان نامه کارشناسی ارشد، ص ۱۴۲

۲-۵) کتابخانه دیجیتالی و ...

در صورت ضرورت استناد به منابع دیجیتالی، همانند استناد به کتاب و

مقالات، عمل می شود. اما به جای مشخصات چاپ، نشانی دقیق سایت و

تاریخ دسترسی به سایت حتما ذکر شود.

خاتمه و نتیجه گیری :

وقتی پایان نامه به اتمام رسید، محقق بایستی علاوه بر نگارش نتیجه در پایان هر فصل، نتیجه گیری ن هایی را نیز بنویسد . نتیجه گیری نهایی، تجزیه و تحلیل قسمت های عمده تحقیق و ارزیابی آنهاست و میزان درک و یا استنباط محقق را از موضوع تحقیق مشخص می کند. محقق در این قسمت اقدام به مقایسه نتیجه های به دست آمده با هدف های از قبل تعیین شده می - نماید و ضمن نوشتن نک ات برجسته و یا کاستی های تحقیق که احیاناً نتوانسته است به آنها پاسخ گوید ، با استنباط و ارائه راه حل، تا حدی مسأله را تکمیل یا به صورت کامل مسأله را حل می کند.

ممکن است محقق به این نتیجه برسد که موضوع نیاز به پژوهش های دیگری دارد که در دایره پایان نامه وی نمی گنجد یا با آن ارتباط مستقیم ندارد. این موضوع از این لحاظ حایز اهمیت است که هر یک از سوالات پیش آمده در مسیر تحقیق می تواند موضوع پایان نامه ای دیگر باشد. بنابراین ضرورت نگارش اینگونه سوالات بسیارمورد تاکید است.

در آخر نیز اگر محقق به راهکارهایی در زمینه موضوع ومسئله رسیده باشد، آن را بیان کرده ، پیشنهادات کاربردی خود را مطرح می نماید.

چکیده

با توجه به گستردگی موضوعات علمی و حجم زیاد مباحث ، شاید مطالعه همه پژوهش ها برای خوانندگان امکانپذیر نباشد. بنابراین محقق از طریق ارائه چکیده، سهولت در مطالعه و صرف جویی در وقت را برای مخاطبان به وجود می آورد. چکیده، نشانه احاطه محقق بر موضوع است.

بهتر است چکیده پس از اتمام پایان نامه نوشته شود تا محقق تمام مطالب را مورد بررسی قرار داده و تسلط کافی را بر موضوع به دست آورد.

روش چکیده‌نویسی

یکی از مؤلفه های اخلاق پژوهش که برای اطلاع رسانی آسان تر نیز کاربرد زیادی دارد، چکیده مقاله ها و پایان نامه هاست و خواننده را در اولویت بندی و برنامه ریزی های مطالعاتی یاری می دهد. بارها مشاهده شد که برخی از نویسندگان مبتدی، نکاتی سربسته و به صورت فهرست را با عنوان چکیده، نگاشته اند و عناصر لازم را در آن نیاوردند. برخی نویسندگان، در چکیده های نوشته هایشان از دادن اطلاعات مضایقه می کنند و به زور می خواهند خواننده را به متن مقاله بکشانند!^۴ چکیده با خلاصه و نتیجه تفاوت دارد؛ تفاوت چکیده مقاله و پایان نامه بیشتر در حجم و اجمال و تفصیل است. چکیده به اقسامی تقسیم می شود: چکیده پدیدآور، تلگرافی، چکیده تمام نما، توصیفی، راهنما و سوگیرانه. مراد از چکیده در مقاله پژوهشی، چکیده پدیدآور است که توصیفی، بدون سوگیری و به عنوان چکیده تمام نما و توصیفی نگاشته می شود (اصول و فنون، قراملکی، ص ۱۹۷). بهر حال، با توجه به ضعفهای متعددی که در چکیده نویسی مشاهده می شود، تأمل در اهداف و ویژگیهای چکیده و ارائه چند توصیه در باره یک چکیده

---

^۴ - این نویسندگان، خیلی شبیه کباب فروشانی هستند که لبانداختن قدری چربی و پیه روی آتش و با دود کردن آن می خواهند مشام مشتریان را به مغازه شان جلب و جذب کنند.

خوب و فنی، ضرورت دارد.^۵ بدین ترتیب، ابتدا باید به اهداف چکیده‌نویسی اشاره کنیم.

هدف چکیده

چکیده، که از لحاظ زمان، آخرین چي زي است که نوشته مي شود، اولین چيزي است که خوانده مي شود و در مقالات پژوهشي، کارکردهای مفیدی را بر عهده دارد. چکیده مي تواند به صورت تمام نما و با زبان توصیف، صادقانه و به زبان صریح یک تصویری کلی از مسئله، نظریه های مختلف، ادله و روش و نتایج تحقیق به دست ده د. محققى که همواره در جست و جوى منابع است، با مطالعه چکیده هر اثر در مي يابد که آن اثر تا چه حد مي تواند سؤالات تحقیق او را پاسخ دهد. هدف از چکیده در آغاز یک منبع، آشنا کردن خواننده و ایجاد آمادگی در او برای جستجو و کاوش تمام آن منبع است. چکیده معمولاً به خواننده این امکان را مي دهد که بتواند با ارزیابی محتوایی متن، میزان ارتباط و کارایی آن را برای اهداف مطالعاتی و پژوهشی خود دریابد.

حجم و محتوای چکیده

حجم چکیده بستگی به حجم نوشتار دارد. با این حال، گاهی درخواست مي شود که برای مقاله ۱۵۰ کلمه و برای پایان نامه ۳۰۰ کلمه

---

^۵ - در تدوین این نوشتار مختصر، علاوه بر تجربیات نگارنده، از منابعی که در انتهای نوشتار آمده است، تا حدودی استفاده شده است و برای اختصار، از ذکر منبع در همه موارد خودداری شده است.

نوشته شود. برخی نویسندگان نیز می توانند با کمتر از این حجم نیز، چکیده - ای گویا برای مقاله خود بنویسند . به نظر می رسد با توجه به اصل کوتاه - نویسی و اختصار، این کار اشکالی نداشته باشد . مهم این است که بتوانیم در حد کفایت، اجزای لازم برای یک چکیده را در همان حجم کم، بگنجانیم.

محتوا یا اجزای چکیده عبارت است از: تعریف مسئله، پیشینه، فرضیه، روش حل مسئله، اشاره ای به منابع، نتایج بحث به صورت شفاف . به دستاوردهای خود یا اگر روش خاصی داشتید، حتما اشاره کنید . در چکیده - نویسی گاهی شایسته است پیشینه خود مسئله و جهت گیری عمومی پژوهشهای مسئله به صورت اشاره ای و در یک سیر منطقی ذکر شود و سپس محتوا و هدف مقاله خودمان را در آن هویت جمعی به صورت چکیده بیاوریم.^۶

ویژگیهای زبانی و نگارشی چکیده

چکیده باید کاملاً منسجم، گویا، کوتاه و پرمعنا باشد . از مترادفها و حشوهای پرهیز شود. الفاظی مانند «در این نوشته، در این پایان نامه و باید بگویم و ناگفته نماند و البته قابل ذکر است که و ....» حشو زاید است . متأسفانه در اثر کم توجهی ها، قلم بسیاری از دانش پژوهان از حشوهای متعددی رنج می برد. این نقطه ضعف، در چکیده که بیشتر در معرض دید

---

^۶ - برای آشنایی با نمونه ای از چکیده های گویا و خوب می توانید مراجعه کنید به: احد فرامرز قراملکی، «برهان حقایق نفس الامری و معمای جذر اصم»، مقالات و بررسیها، ش ۶۲، سال ۷۶، صص ۶۹-۵۹.

دیگوان است، باید برطرف شود. توصیه می شود چکیده را چند بار ویرایش و بازخوانی کنیم یا به اهل فن نشان دهیم.

زبان چکیده از ویژگیهایی برخوردار است. زبان و ادبیات چکیده، همان زبان و ادبیات مقاله است. چکیده فقط نشانگر تصور شما از مسئله یا مسائل تحقیق، نظریات گوناگون، نظریه شما و ادله و روش تحقیق است. همچنین چکیده فاقد ارزشیابی در محتواست.^۷ چکیده نیاز به استدلال و مستندسازی ندارد. از این رو، آوردن پاورقی برای چکیده تعجب انگیز است. از ذکر مثال، توضیح مفهومی و ذکر منابع خودداری کنید. فعلها به صورت مجهول آورده شود یا به خود نوشتار اسناد داده شود. از لحاظ زمان نیز، فعلها به صورت ماضی ذکر می شوند. یک چکیده معمولاً با جمله «عنوان» یا «راهنما» شروع می شود. این نخستین جمله می کوشد تا موضوع اطلاعات ضروری را که در عنوان اثر بیان نشده است، خلاصه برداری کند. شاید برخی تعجب کنند که چکیده از یک بند تشکیل می شود. به عبارت دیگر، چکیده نیازی به بندچینی ندارد. در این بند پیوسته باید از جمله های واضح و شفاف استفاده شود.

باید تأکید کنیم که ارائه یک فهرست مطالب و به طور سربسته اشاره کردن به اینکه در فلان فصل به فلان مطالب پرداختیم اصلاً شایسته چکیده نیست. در چکیده، باید دست و دل باز بود و به خواننده خدمت کرد. به راحتی دستاوردهای خود را به خواننده تقدیم کنید و برای او احترام قائل شوید. همه مطالب مهم و اساسی و نتایج کیفی و کمی مندرج در پژوهش را

---

^۷ - شماره های اخیر مجله مقالات و بررسی ها بنای الگوگیری توصیه می شود.

به اختصار نشان دهید . بهتر است با خواندن کل متن، از نکات اصلی آن پیش‌نویس تهیه شود و سپس بازبینی و نهایی گردد . برای نوشتن چکیده پایان‌نامه، توصیه می‌کنیم ابتدا چکیده هر فصل را تهیه کنیم و سپس، به کمک چکیده فصلها، یک چکیده جامع‌تر بنویسیم. به هر حال، محقق باید در چکیده‌نویسی دقت بیشتری داشته باشد تا بتواند با آوردن چند سطر فشرده در یک ساختار منسجم، به اهداف چکیده دست یابد و با اطلاع رسانی کافی و صحیح جامعه علمی خود را یاری دهد . در اینجا توصیه می‌کنیم که با مراجعه به منابع معتبر و متخصصان این فن، اصول چکیده‌شناسی و چکیده-نویسی را بشناسیم و نقاط ضعف چکیده‌هایی که غیر اصولی نوشته شده‌اند، نباید الگوی ما قرار گیرند.

روش تعیین واژگان کلیدی

در انتهای چکیده در حد یک سطر باید به واژگان کلیدی اشاره کنیم . این کلمات را نباید معنا و ترجمه کنیم یا توضیح دهیم؛ فقط ذکر می‌کنیم و بین آنها ویرگول می‌گذاریم. واژگان کلیدی در واقع کار فهرست را انجام می‌دهند و به مخاطب اعلام می‌کنند که شالوده بحث روی چه اصطلاحات و مفاهیم تخصصی دور می‌زند. از این رو، کلیدواژه‌ها نقش نمایه را در جست و جوی الکترونیکی و اینترنتی داراست . تعداد کلیدواژه در حدود شش یا هفت مورد است و نشانگر مباحث مهم مقاله است . برای یافتن واژگان کلیدی به الفاظ مترادف و متضاد کلمات نیز توجه داشته باشید. نام شخصیتها و اعلام مانند علامه طباطبائی، شهید مطهری نیز ممکن است در چکیده آورده شوند. الفاظ مرکب، گاهی به صورت ترکیب وصفی و گاهی نیز به حالت ترکیب اضافی در چکیده قابل ذکر هستند. در تهیه واژگان کلیدی

نمی‌توانیم واژه‌های خیلی عام که جنبه غیرتخصصی دارند را بیاوریم، مثلاً در یک مقاله ای که عنوان آن، «تقدم تفسیر موضوعی بر ترتیبی» است، کلماتی مانند «تقدم» و «معیار» و «معیار برتری» و «رابطه» و «روش» و مانند آن کلیدواژه‌های خوبی نیستند. با ترکیب وصفی و اضافی می‌توانیم تا حدودی این مشکل را برطرف کنیم؛ مثلاً بگوییم: «تقدم تفسیر موضوعی» و «روش تفسیر». به هر حال، باید واژگانی را استفاده کنیم که به طور مستقل محتوای مقاله ما را معرفی می‌کنند.

۳۳۳

به طور کلی ۵ نوع چکیده مرسوم است که بنا بر نیاز هر سازمان یا مرکز علمی تهیه می‌شود.

انواع چکیده

- چکیده تمام نما: این نوع چکیده تا حد امکان اطلاعات روشنی از مباحث کمی و کیفی مندرج در اثر ارائه می‌کند. محتوای یک چکیده تمام نما برای یک کار تحقیقی شامل ماهیت و حدود

مسأله، هدف مطالعه، روش تحقیق، یافته های مهم یا نتایج،
پیشنهادهای و اطلاعات ضمنی یا جنبی است.

- **چکیده برهیکته**: که به آن چکیده استخراجی نیز گفته می شود،
چکیده ای است که از اصل اثر بدون دخل و تصرف در انشای آن
برگرفته شده باشد.

- **چکیده سوگرفته یا گرایش دار**: چکیده ای که برای گروه خاصی
از خوانندگان تهیه شده و تنها قسمت های خاصی از نوشته انتخاب
می شود. مثلاً چکیده هایی که یک سازمان برای استفاده داخلی و
بر اساس نیازها و علایق داخلی خود تهیه می کند، از این قبیل
است.

- **چکیده انتقادی**: این چکیده علاوه بر معرفی محتوای اثر به
ارزیابی آن هم می پردازد. چکیده نویس دیدگاه های مربوط به
کیفیت اثر مولف را بیان یا آن را با اثر دیگران مقایسه می کند.

- **چکیده راهنما**: در این نوع چکیده ابتدا در مورد مسأله تحقیق
توضیح کوتاهی داده می شود. بعد نکات مهم و کلیدی که در
تحقیق به آنها پرداخته است ذکر می شود و در نهایت اشار ه ای به
یافته های تحقیق صورت می گیرد. چکیده مد نظر مرکز مدیریت
حوزه های خواهران، چکیده راهنماست.

نمونه چکیده راهنما

نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران

مهدویت از مفاهیم و آموزه های اصیل اسلامی است که در فرهنگ تشیع جایگاه والایی دارد. نوع نگرش به این آموزه در طول تاریخ، عامل شکل گیری بسیاری از مبارزات و قیام ها علیه حکومت های موجود بوده است. انقلاب اسلامی ایران از جمله تحولات عمده ای است که تحلیل گران عوامل متفاوتی را در وقوع آن دخیل دانسته اند. مذهب، تأثیر عمده ای در این انقلاب داشته و رهبران انقلاب نیز با تبیین و تفسیر مفاهیم دینی نقش مهمی را در این زمینه ایفا کردند. در طول مبارزات گروه های مختلفی ضمن مخالفت با رژیم پهلوی، به تبیین الگوی آرمانی برای انقلاب پرداخته و سعی در ترسیم جامعه مطلوب داشتند. رویکرد مذهبی نیز با توجه به آرمان های خود به طرح حکومت اسلامی پرداخت. این دیدگاه به دلیل نزدیک بودن با فرهنگ مردم و تکیه بر ظرفیت های دینی توانست رهبری مبارزات انقلاب را در دست گیرد. رهبران این گروه عمدتاً روحانیون بودند که به سبب آشنایی با دین، اقدامات رژیم پهلوی را در مخالفت با آن می دیدند. دو دیدگاه در میان آنها رواج داشت که ناشی از برداشت ایشان از غیبت و مسأله حکومت در عصر غیبت بود. برخی به عدم دخالت دین در عرصه سیاست و برخی دیگر به دخالت دین در عرصه سیاست معتقد بودند. گروه حاضر با اعتقاد به جامعیت دین اسلام و داشتن برنامه سیاسی و اجتماعی و ... در طول مبارزات با بیان آسیب های رژیم حاکم به انتقاد علیه آن پرداختند. در این میان امام خمینی دارای نقش برجسته ای بود که با طرح حکومت اسلامی و ایده نیابت فقها از امام معصوم (ع)، در سال های آغازین مبارزات، ذهنیت عموم مردم را

جهت دهی کرد .مهدویت همواره از بُعد نظری تأثیر عمد های در انقلاب اسلامی داشته است.

کلید واژه : غیبت، مهدویت، ولایت فقیه، انقلاب اسلامی، حکومت اسلامی، سلطنت پهلوی

نکات مورد توجه در چکیده نویسی

- در یک تحقیق علمی، چکیده نیز باید به زبان علمی باشد و نباید به صورت ادبی نوشته شود.
  - چکیده نباید جنبه گزارشی داشته باشد . به عبارت دیگر چکیده مروری بر مباحث و فصل های تحقیق نیست.
  - در چکیده نباید منابع ذکر شوند.
  - همچنین در چکیده از نقل قول کسی استفاده نمی شود . بلکه به قلم و بیان خود محقق نوشته می شود . مطابق آیین نامه : چکیده حداکثر در ۳۰۰ کلمه و یک صفحه A4 باشد.
  - در پایان چکیده، حتماً کلید واژه ها بیان شوند که معمولاً بین ۴ تا ۷ واژه ذکر می شود . کلیدواژه نمای کلی تحقیق در ذهن محقق را نشان می دهد و راهنمای نکات مهم موجود در طرح است.
- ۲ - تنظیم فهرست منابع

اگرچه در تنظیم فهرست منابع چند شیوه وجود داشته و گاه براساس نام کتاب و گاه براساس نام نویسنده تنظیم می گردد، اما شیوه مورد نظر پایان نامه های حوزوی به شکل زیر است:

- اگر از قرآن و یا نهج البلاغه در متن استفاده شده باشد، اول قرآن و بعد نهج البلاغه بدون ذکر مشخصات آورده می شود.
- در تنظیم فهرست منابع، اول کتب به ترتیب حروف الفبا ذکر می شوند. در ابتدا کتاب های فارسی و بعد منابع عربی، انگلیسی و ... جداگانه ذکر می شوند.

شیوه معمول ارجاع کتب در فهرست منابع:

نام خانوادگی، نام، عنوان کتاب، (مترجم یا مصحح یا محقق) جلد، چاپ چندم، محل نشر: انتشارات، سال نشر.
نکته:

- اگر از منابع مختلف ی ک نویسنده استفاده شود در فهرست منابع به جای تکرار نام نویسنده از خط تیره استفاده شود. به طور مثال:
مطهری، مرتضی، انسان کامل، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸.
_____، پیرامون انقلاب اسلامی، چاپ سوم، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۷۵.

- اگر محل انتشار کتاب مشخص نباشد کلمه (بی جا) و اگر سال انتشار مشخص نباشد به جای آن کلمه (بی تا) می آوریم.
- بعد از کتب، فهرست مقالات پژوهشی و تخصص صری ذکر می شود. شیوه ارجاع:
نام خانوادگی، نام، "عنوان مقاله" نام نشریه، شماره نشریه، سال انتشار.

- بعد از مقالات تخصصی و... فهرست مقالاتی که از روزنامه ها و نشریات عمومی استفاده شده است ذکر می شود. شیوه ارجاع مانند مقالات پژوهشی است.

(فهرست به ترتیب حروف الفبا مرتب می شود)

(نمونه ۱)

فصل دوم (B Titr 22)

عوامل و موانع شناختی معنویت (B Titr 36)

(نمونه ۲)

(آرم الله) (B Titr 12)

شورای عالی حوزه علمیه قم (B Titr 14)

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواران (B Titr 16)

معاونت پژوهش

عنوان: (B Titr 12)

نقش معنویت در تعالی شخصیت انسان

از دیدگاه اسلام (B Titr 26)

استاد راهنما (B Titr 12)

حجت الاسلام والمسلمین..... (B Titr 14)

استاد مشاور (B Titr 12)

سرکار خانم..... (B Titr 14)

نگارنده (B Titr 12)

..... (B Titr 14)

سال تدوین (B Titr 12)

فهرست منابع

- ۱ - بختیاری، ابوالفضل، ایرانی، یوسف؛ مقدمه علی دلاور، روش تحقیق عملی، تهران: لوح زرین، ۱۳۸۲.
- ۲ - دلاور، علی، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: انتشارات رشد، چاپ چهارم، ۱۳۸۴.
- ۳ - دهنوی، حسین، روش تحقیق، قم: نشر معارف، چاپ سوم، ۱۳۷۷.
- ۴ - ساده، مهدی، روش های تحقیق با تأکید بر جنبه های کاربردی، تهران: انتشارات هما، ۱۳۷۵.
- ۵ - ساروخانی، روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ دهم؛ ۱۳۸۴.
- ۶ - طرقي، مجید، درسنامه روش تحقیق، قم: انتشارات سنابل، ۱۳۸۴.
- ۷ - فرامرز قراملکی، احد، شالباف، عذرا، تدوین پایان نامه ها (شیوه ها و مهارت ها)، قم: زیتون، ۱۳۸۹.
- ۸ - ----- روش شناسی مطالعات دینی، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۰.
- ۹ - شیوه نامه دانشگاه تربیت مدرس تهران
- ۱۰ - شیوه نامه دانشگاه امام صادق (ع)
- ۱۱ - شیوه نامه دانشگاه باقرالعلوم (ع)

۱۲- ثنیوه نامه دانشگاه پردیس قم- دانشگاه تهران

۱۳- ثنیوه نامه دانشگاه صنعتی اصفهان

۱۴- ثنیوه نامه دانشگاه محقق اردبیلی

۱۵- ثنیوه نامه دانشگاه پیام نور

۱۶- ثنیوه نامه دانشگاه آزاد

۱۷- و....